

Üniversite-Toplum, Devlet, Piyasa/Sermaye İlişkileri Bağlamında Üniversite Özerkliği

University Autonomy in the Context of University-Society, State and Market/Capital Relations

Dicle ÖZCAN, Halil ÇAKIR

ÖZ

Bu çalışma, akademik özgürlüğün en somut görünülerinden birini teşkil eden üniversite özerkliği kavramının üniversite ile devlet, toplum ve piyasa ile ilişkileri bağlamında nasıl bir konumda yer aldığına odaklanmakta, bu bağlamda üniversite özerkliğinin mümkün olup olmadığı sorusu üzerine yoğunlaşmaktadır. Özerklik ve akademik özgürlük kavramları, üniversitelerin ilk ortaya çıktığı Ortaçağ'dan günümüzün modern üniversitelerine kadar, gittikçe artan bir ilgiyle güncelliğini korumaktadır. Bu çalışmada da hedeflenen, Türkiye'de yapılan çalışmaların ışığında özerklik mefhumunun tarihsel süreçte nasıl bir döngü izlediğini, üniversite özerkliğinin yapıtaşları bağlamında ve son yıllarda üniversitelerin piyasa-sanayi-iş dünyası ile kurduğu bağ sonucunda özerkliğin nerede konumlandırılabilirliğini, literatür taraması yöntemiyle tartışmaya açmaktır.

Anahtar Sözcükler: Üniversite, Akademik özgürlük, Üniversite özerkliği, Girişimci üniversite

ABSTRACT

This study focuses on how the concept university autonomy which constitutes one of the most tangible indicators of academic freedom is positioned in the context of university's relations with state, society and market and concentrates on the possibility of university autonomy. From the emergence of universities in the Middle Age to the modern universities of the present, the concepts of university autonomy and academic freedom have been maintaining their actuality with a growing interest. In the light of studies in Turkey, the purpose of this study is to discuss the change of university autonomy in the historical process and where it can be positioned in the context of building blocks of university autonomy concept and the recent relationship between universities and market-industry-business world.

Keywords: University, Academic freedom, University autonomy, Entrepreneurial university

GİRİŞ

Üniversiteler, geçmişten bugüne bilim ve bilgi üreten, üretilen bilgileri topluma, kamuoyuna ve Dünya'ya yayan, bilim ve toplumun yararına bir misyon yüklenmiş olan, Ortaçağ'dan bu yana süreklilik sağlayan en köklü kurumlardan birini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, üstlendiği misyon ve sorumluluk, onu toplum ve devlet ile belirli eksenler üzerinden ilişki kılma ve bu ilişki üniversitenin hangi eksenlerde topluma karşı sorumlu olduğu ve toplum ya da devletten

özerk olduğu sorusuna dair tartışmaları güncel kılmaktadır. Bir başka deyişle, üniversitelerin akademik özgürlük ve özerklik mefhumu üzerinden tartışılması, geçmişin olduğu gibi bugünün de problemi olmaya devam etmektedir. Nitekim, özerklik ve akademik özgürlük sorusuna dair sosyal bilimler literatüründe bir hayli çalışma bulunmakta, bu konu akademik camiada gittikçe artan bir ilgiyle karşılanmaktadır. Söz konusu ilginin sebebinin, sıklıkla gündeme taşınmasına rağmen özerkliğin uygulanmasında eksiklikler ve yetersizlikler olduğu

Dicle ÖZCAN (✉)

Şırnak Üniversitesi, İdil Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmetler ve Danışmanlık Bölümü, Şırnak, Türkiye
Şırnak University, İdil Vocational School, Department of Social Services and Consulting, Şırnak, Turkey
dicleozcan88@gmail.com

Halil ÇAKIR

Mersin Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Mersin, Türkiye
Mersin University, Faculty of Arts and Sciences, Department of Sociology, Mersin, Turkey

Geliş Tarihi/Received : 15.07.2015

Kabul Tarihi/Accepted : 01.09.2015

söylenbilir. Öte yandan, kavrama veya sorunsala dair bir söz birliğine de varılmamış, yapılan çalışmalar genellikle öznel, ideolojik, politik duruşlar ve hayat görüşlerinden yansıyarak tek boyutlu olarak açığa çıkmıştır. Sonuç itibarıyla de, akademik özgürlüğün en önemli sacayağını oluşturduğu iddia edilen üniversite özerkliğinin geçmişte ve bugünde olduğu gibi gelecekte de üniversitenin değişen anlam ve işlevlerine paralel olarak tartışılmaya devam edeceği söylenebilir.

Bu çalışmanın temel iddiası, bugünkü tabloda, yönetsel ve akademik bakımdan Yükseköğretim Kurulu'na (YÖK) bağımlı olan üniversitelerin, mali özerkliklerini sağlama gerekçesiyle piyasa ile kurdukları bağ sonucunda, özerklik idealinden gittikçe uzaklaştıkları, dahası böylesi bir ilişkide özerkliğin mümkün olamayacağıdır. Bu bağlamda, çalışmanın ana kavramı "üniversite özerkliği" kavramıdır. Özerklik sorunsalı üzerinde yapılan çalışmalar ve tarihsel süreçte üniversite-devlet ilişkisine bakıldığında, gerek çeşitli gerekçelerle reform adı verilerek üniversitelere yapılan müdahaleler gerekse de YÖK'ün bütün eleştirilere rağmen varlığını ısrarla sürdürmesi, üniversitelerin bugüne değin "özerk" olamadığının göstergesi olarak okunabilir. Öte yandan, 1980 sonrası neoliberal ekonomik dönüşümün etkisiyle kapitalizmin küreselleşmesinden nasibini alan üniversiteler, piyasa ve sermaye dünyasına eklenmeye sıcak bakmış, dahası "girişimci" ve sanayi ile işbirliği içinde olmaya teşvik edilmiştir. Bir başka deyişle, üniversitelerin bir yandan idari ve bilimsel özerklik bağlamında YÖK tarafından kısıtlandığı; öte yandan mali özerkliklerinin de sermaye tarafından denetim altına alındığı söylenebilir. Sonuç olarak, üniversitelerin özerkleşme ümidi geleceğe ertelenen uzak bir düş olarak giderek imkânsızlaşmakta, üniversiteler devlete karşı sorumluluk yükünden sermayeye karşı sorumlu olmaya itilmekte, dahası söz konusu iki makro kuvvet olan devlet ve sermaye arasında bir cendereye sıkıştırılmaktadır. Kısacası, bugüne değin üniversite-devlet ilişkisi olarak formüle edilen müdahaleler tarihi, yerini üniversite-sermaye ilişkisine bırakan bir başka türlü dayatma, kontrol ve denetim mekanizmasına dönüşme yolunda ilerlemektedir.

Bu ön kabuller ve genel saptamalar ışığında bu çalışmanın konusu, üniversite özerkliği mefhumunun devlet, toplum ve sermaye ile ilişkisine odaklanmak, nihayetinde piyasa ile kurduğu bağ sonucunda vardığı son noktayı tartışmaya açmaktır. Bu bağlamda, Weber'in terminolojisiyle, üniversite özerkliğinin bir ideal tip bağlamında nasıl tanımlandığı, bileşenlerinin neler olduğu ve bugün vardığı noktanın nereye tekabül ettiğine dair bir yorumlamaya gidilmektedir. Çalışmanın amacı, akademik özgürlüğün olmazsa olmazı sayılan üniversite özerkliğinin devlet, toplum ve sermaye/piyasa ilişkileri ekseninde mümkün olup olmadığı üzerinde bir tartışmaya gitmektir. Bunu mümkün kılabilmek amacıyla öncelikle kavramsal tartışmalara dair bir literatür taramasına gidildikten sonra, üniversitelerin bilgi ekonomisi ve bilgi toplumu içinde değişen içeriklerine binaen piyasa/sermaye ile kurduğu diyalog üzerinde durulmakta, son olarak da 'girişimci üniversite' kavramı tartışılmaktadır.

Üniversite, Akademik Özgürlük ve Üniversite Özerkliği

Çağımızın en çok tartışılabilen, farklı birçok bakış açısı, hayat

görüşü, ideolojik ve politik duruşa göre tanımlanan ve tam da bu yüzden ne olduğu veya ne olmadığı üzerinde halen bir konsensüse varılmayan bir kavram olarak 'üniversite'nin tarihsel serüveninin Ortaçağ Avrupası'na dayandığı, oradan da bugünkü haliyle bütün Dünya'ya yayıldığı, bütün bu kavram karışıklığı içinde üniversiteye dair en temel ve genel geçer yargılardan birini oluşturmaktadır. Üniversitenin Ortaçağ Avrupası'nda eğitimin manastır eliyle yürütülen elitist yapısına bir tepki olarak kentlerde açığa çıktığını ve aslında 'lonca' olarak bilinen 'meslek okulları' benzeri örgütlerde sonradan bilgi, üretim, uygulama bileşenlerinin biraraya gelmesiyle oluştuğu bilinmektedir. Nitekim kökenbilimsel açıdan yaklaşıldığında, "universus" kavramı, Ortaçağ Batı Dünyası'nda topluluk, cemaat, bütünlük, beraberlik gibi anlamlara işaret etmektedir (Bolay, 2011: 105).

Bu tanımlamalardan hareketle, üniversitenin çağdaş toplumlardaki en temel işlevlerinin inceleme, araştırma ve bilim adamı yetiştirme ve üretilen bilgileri yayma ve yaygınlaştırma olduğu söylenebilir (San, 1992: 149). Bu anlamda, üniversitenin yaşadığı toplumdaki başlayarak evrensel hakikate varana kadar bilimsel bilgi üretimini sürdürmesi, bundan daha da önemlisi insana, topluma, kültüre ve bilime dair ürettiklerini kamuoyuyla paylaşması gerekmektedir. Üniversitenin bu sorumluluğu, üniversiteleri eskiden olduğu gibi günlük yaşam ve toplumsal gerçeklerden soyutlanmış fildişi kuleler olmaktan uzaklaştırmış, toplumsal sorunlara duyarlı ve çözüm odaklı yeni bir formasyona bürünmesine zemin hazırlamıştır (Gediköğlü, 2013: 180). Başka bir deyişle, çağımızın üniversiteleri artık birer "sırça köşk" olma lüksüne sahip değildir. Nitekim üniversitenin bilimsel bilgi üretme ve yaymaya dayalı entelektüel işlevi ve toplumsal gelişme ve değişmeye zemin oluşturmaya dayalı sosyal işlevi olmak üzere iki temel görevi mevcuttur. Ancak üniversitelerin içinde bulunduğu toplum ile kararsız ve değişken ilişkiler içinde olduğu, toplumu hem kapsayıcı hem dışlayıcı, toplumu hem eleştiren hem de ona hizmet eden, topluma hem ihtiyaç duyan hem de toplum tarafından ihtiyaç duyulan çelişkili bir niteliğe sahip olduğu belirtilmelidir (Berdahl, 1990'dan akt., Bingöl, 2012: 40). İşte tam da bu noktada, 'üniversite-toplum ve üniversite-devlet ve son olarak da üniversite-sanayi/piyasa' ilişkilerinin 'sınırlarını' tartışmak, bizleri geçmişten bu yana tartışılmakta olan ve güncelliğini ve önemini hâlâ koruyan 'akademik özgürlük ve üniversite özerkliği' kavramlarına götürecektir.

Bu çalışmayı gerçekleştirmek üzere yapılan literatür taramasında, akademik özgürlük ve üniversite özerkliği tartışmalarını içeren oldukça geniş bir literatürün olduğu görülmüştür. Bu konunun geçmişten bugüne bu denli yoğun tartışılıyor olması, akademik özgürlük ve özerkliğin uygulan(a)mıyor oluşu ya da kısmen uygulanıyor oluşu, öte yandan uygulanırken de birçok sorunu içeriyor oluşunun göstergeleri olarak okunabilir. Nitekim, akademik özgürlük veya üniversite özerkliğini konu edinmiş birçok çalışmanın vardığı en temel ortaklıklardan biri de bu kavramlar üzerinde söz birliğine varılmadığı, çünkü kavramların tanımlanmasında sosyo-politik ve sosyo-ekonomik duruşların belirleyici olduğudur. Nitekim Althusser (2010: 169)'in devletin ideolojik aygıtları arasında konumlandığı eğitim kurumu,

akademileri de içine alarak üretim ilişkilerinden azade olmayıp tam tersine tarafsız bir alan olmaktan çok hâkim iktidar biçimlerini yansıtan bir alanı temsil etmektedir (Uğurlu, 2014). Öte yandan, bu kavramı konu edinen çalışmaların bir başka handikabı da ‘akademik özgürlük, üniversite özerkliği, akademik özerklik, bilimsel özerklik, bilim özgürlüğü’ gibi birbirini çağrıştıran birçok kavramı birbirinin yerine kullanmasıdır. Bu çelişki ve kavram kargaşasına dikkat çeken bir çalışmada, söz konusu kargaşanın sebebinin akademik özgürlüğün yeterince anlaşılabilmesi, kapsamı ve sınırlarının bilinmemesi ve kavramsallaştırılamaması olarak görüldüğüne, sözü edilen bütün kavramlar için kullanılması gereken kapsayıcı-şemsiye teriminin “akademik özgürlük” olması gerektiğine vurgu yapılmıştır (Seggie & Gökbel, 2014: 10). Bu fikre göre, ‘üniversite özerkliği’ kavramı akademik özgürlük yerine kullanılamazken, akademik özgürlüğü sağlayan koşullardan yalnızca bir tanesini temsil etmektedir. En temel anlamıyla, ‘akademik özgürlük’, akademik topluluğun oluşturduğu bilim insanları, öğretim elemanları ve öğrencilerin, özgürce ve hiçbir baskı görmeden akademik ve bilimsel çalışmalarını seçme, uygulama ve duyurma özgürlüğü şeklinde tanımlanmaktadır (UNESCO-IAU, 1998’den akt., Seggie & Gökbel, 2014: 11).

Üniversite özerkliği ise, üniversitelerin bir kamu kurumu olduğu ülkelerde, siyasi otoritenin ya da merkezi yönetimin; üniversitelerin özel bir kurum olduğu ülkelerde ise, sermayenin karşısında özerk olması, kanunların belirlediği sınırlar içinde kendi kurallarını kendisinin koyması, kendi kaynakları üzerinde tasarruf hakkının olması, akademik olan ve olmayan işlerini kendi organları aracılığıyla yürütmesi olarak tanımlanmıştır (Karayalçın, 1964’ten akt., Öztürk, 2006). Özerklik olgusunun, akademik özgürlüğü sağlamakta bir alt bileşen olarak tıpkı akademik özgürlük kavramı gibi sosyal bilimlerde hararetle tartışılan ve güncelliğini sürdüren popüler bir tartışma alanı olduğunu, öte yandan kavrama dair ideolojik ve politik duruşların belirlediği zengin bir bilgi dağarcığının oluştuğunu belirtmek gerekmektedir. Özerklik ve akademik özgürlük tartışmalarının, Türkiye’nin olduğu kadar bütün Dünya’nın güncel sorunlarından birini teşkil ettiği bir gerçektir. 19. Yüzyıl’da Almanya’da Berlin Üniversitesi’nde temelleri atılan özgürlük-özerklik tartışmalarının, Amerika’da akademik literatüre ‘1940 Beyannamesi’ olarak geçen manifesto ile devam etmesi; ardından Birleşmiş Milletler, Avrupa Konseyi ve UNESCO gibi uluslararası düzlemde sözü geçen kuruluşların ilgisine mazhar olması hiç kuşkusuz akademik özgürlük ve üniversite özerkliğini sağlamanın elzemliğine işaret etmektedir. Bu kapsamda, literatüre ‘Lima Bildirgesi’ olarak kaydedilen ‘Akademik Özgürlük ve Yükseköğretim Kurumlarının Özerkliği’ başlığıyla hazırlanan raporda akademik çevrenin her üyesinin düşünce, vicdan, din, ifade, toplanma ve örgütlenme hakkına vurgu yapılmış; üniversite özerkliği ise yükseköğretim kurumlarının iç işleyişlerine, mali işlerine ve yönetimlerine ilişkin kararlar almada ve eğitim, araştırma, dışa yönelik çalışmalar ve diğer ilgili faaliyetlerde kendi politikalarını oluşturmada devlet ve toplumun tüm diğer güçleri karşısındaki özerklikleri olarak tanımlanmıştır (Dünya Üniversiteler Servisi, 2003). UNESCO’nun 1997 tarihli ‘Akademik Personelin Statüsü Hakkında Tavsiyeler’ başlıklı raporunda da özerklik ve akademik

özgürlük kavramlarına dikkat çekilmiştir. Bütün bu tartışmalar geçmişte ve günümüzde söz konusu kavramların küresel mahiyette ilgi gördüğünün göstergesi olmuştur.

Akademik özgürlüğün en önemli boyutunu oluşturan üniversite özerkliğinin Türkiye’deki sosyal bilimler literatüründe sıkça tartışıldığı ve dolayısıyla tam bir uzlaşmaya varılamamış olursa da ‘genellenebilir’ birtakım özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, üniversite özerkliğini mümkün kılan boyutları ve bileşenleri irdelemek, bu çalışmayı anlaşılır kılmakta önem taşımaktadır.

Üniversite Özerkliğinin Bileşenleri

Üniversite özerkliği, akademik (bilimsel), idari (yönetimsel) ve mali boyutları içermek üzere üç ana başlık altında incelenmektedir (Bingöl, 2012; Erdem, 2013; Korkut, 1993; Öztürk, 2006; San, 1993). Yapılan çalışmalarda, genellikle, sözü edilen üç bileşenden birinin öne çıktığı, bu durumun ise metodolojik ve ideolojik kaygılardan kaynaklandığı söylenebilir.

*Yönetimsel/idari özerklik*ten anlaşılan, yükseköğretim kurumlarının kendi üyelerini demokratik usullerle oluşturdukları organlar eliyle yönetilmesi ve denetlenmesi, üniversitelerin merkezi yönetimin müdahalesinin dışında yer almalarıdır (Erdem, 2013: 104). Bu aşamada, üniversitenin “devlet” ile olan ilişkisinin boyutları ve sınırları önem arz etmektedir. Nitekim bir üniversitenin yönetim ve idare şekli, o üniversitenin ne derece özerk olduğunun en önemli göstergelerindedir. Yönetim/idare konusunda, biri adem-i merkezîyetçi olan Anglo-Sakson model, diğeri ise katı merkezîyetçi olan Kıta Avrupası modeli olmak üzere iki ana yönetim anlayışı mevcuttur (Erdem, 2013; Öztürk, 2006).

Akademik/bilimsel özerklik ise, akademik unvanların kazanılması, eğitim-öğretim programlarının düzenlenmesi, bilimsel araştırmaların yürütülmesi ve yaygınlaştırılması konusunda serbestlik olarak tanımlanmaktadır (Öztürk, 2006: 117). Üniversite özerkliğinin ve akademik özgürlüğün olmazsa olmazı olarak nitelendirilen bu özelliği, Türkiye’de yine YÖK aracılığıyla ihlal edilmektedir. Nitekim 1982 Anayasası’na göre, devletin varlığı ve bağımsızlığı, milletin ve ülkenin bütünlüğü ve bölünmezliği aleyhinde faaliyette bulunmadıkça, üniversiteler ve öğretim üyeleri ve yardımcıları ‘serbestçe’ her türlü bilimsel araştırma ve yayın hakkına sahiptirler (TBMM, 1982, md. 130). Bu durumda, anayasaya göre akademik özerkliğin sınırı, ulusal savunma, kamu düzeni ve güvenlidir (Erdem, 2013: 103). Öte yandan, başka bir çalışmada da vurgulandığı üzere, “Türkiye gibi öğretim üyelerinin aynı zamanda memur sayıldığı ülkelerde devlet memurluğunun gerektirdiği sadakat ve bağlılık ile bilim insanının gerektirdiği akademik özgürlük arasındaki ilişki ve sınır; (...), bir devlet memuru olarak akademik akademisyenin devletin resmi ideolojisiyle bağlı olup olmadığı, (...), akademisyenlerin yaptıkları çalışmalarda ya da verdikleri derslerde yaşadıkları toplumun ahlaki değerlerini dikkate alıp almaması, toplumun genel ahlakına aykırı olacak şekilde tez, ders ya da konferans konusu seçip seçemeyeceği yahut seçse dahi bunun sınırlarının ne olduğu tartışmaları (Seggie & Gökbel, 2014: 12)” akademik özgürlük ve bilimsel özerkliğin ‘imkânsızlığına’ vurgu yapmakta, üniversiteleri çoğu zaman iktidarın hedef tahtasına oturtmaktadır.

Son olarak, özerkliğin en tartışmalı boyutunu oluşturan *mali özerklik*, üniversitenin mali kaynaklarını arttırma, geliştirme ve harcama konusundaki serbestisini ifade etmektedir (Erdem, 2013: 100). Üniversitenin mali özerkliği tartışıldığında, üniversite-devlet ve üniversite-sermaye/piyasa ilişkisini irdelemek gerekmektedir. Nitekim, üniversitenin mali özerkliği, devletle arasına koyduğu mesafe ve piyasa ile kurduğu köprüler bağlamında biçim ve içerik kazanmaktadır. Bu bağlamda mali özerklik, üniversite özerkliğinin yalnızca ‘siyasal iktidar’dan değil aynı zamanda ‘sermaye grupları’ndan bağımsız olması gerekliliği olarak da anlaşılabilmektedir (Öztürk, 2006: 134).

Erdem’in (2013: 100) de çalışmasında dile getirdiği üzere mali özerklik, kendi bütçesini hazırlama, kendi mali kaynaklarını oluşturma ve kendi mali kaynaklarını kullanmaya dayalı üç boyutun hayata geçirilmesiyle mümkün olmaktadır. Üniversite özerkliğinin büyük ölçüde mali özerlikle ilişkilendirilmesi, Dünya’da ve Türkiye’de yükseköğretime olan talebin hızla artması, Türkiye’de halihazırda 193’ü bulan üniversite sayısı (YÖK, 2015) ve örgün, uzaktan ve açık öğretimde öğrenci patlamasının yaşanması, dolayısıyla da devletin üniversitelere bütçe ve kaynak aktarımında yetersiz kalması, nihayetinde tıkanan yolların piyasaya eklenmesiyle açılmasına zorlamaktadır. Bu anlamda, üniversitelerin neoliberal söylemlerin etkisinde kalarak, üniversite özerkliğini sağlamanın yolunun kendi kaynaklarını üretmeye dayanan mali özerlikle bağdaştırdığı, böylece de piyasaya uyma, piyasayla rekabet etme, teknoparklar kurma, üniversite-sanayi işbirliğini geliştirme, döner sermayeli kuruluşları ön plana çıkarma, bu kuruluşlar üzerinden kar sağlama, ticarileşme ve ürün üretip satma gibi birçok yolla kaynak yaratma çabasına girdiğine dikkat çekilmektedir. Öztürk (2006: 139)’ün çalışmasında, akademik kamuoyunun bir kısmında üniversite-piyasa eklenmesine kuşkuyla yaklaşıldığı, bu entegrasyonun piyasaya dönük bilimsel bilgi üretimine dönüşeceği ve dolayısıyla kamu yararına ve toplum hizmetinde kullanılmak üzere bilgi üretiminin ve bilimsel ve akademik özerkliğin zedeleneceği, finansör şirketlerin üniversiteleri özel şirket mantığıyla çalıştırıp denetim yapabileceğine dair kötümser değerlendirmelerin mevcudiyetine vurgu yapılmaktadır. Böylesi karamsar bir tabloda mali özerklikten anlaşılanın, üniversiteyi devletten koparmasına paralel olarak piyasanın/sermayenin hizmetine sunmak olduğu söylenebilir. Bu çalışmanın, piyasa odaklı bilgi üretimi ve değişen özerklik anlayışına yönelik daha ayrıntılı bir tartışması başka bir başlık altında verilecektir.

Sonuç olarak, özerklik tartışmalarının genellikle idari, akademik ve mali boyutları içerdiği, ancak yapılan çalışmaların genellikle bu boyutlardan birine odaklanarak tek yönlü kaldığı dolayısıyla kapsayıcı olmadığı, ancak, üniversite özerkliğinin üniversiteyi özüne uygun kılan yaşamsal bir ‘hak’ olduğu üzerinde genel bir söz birliği mevcuttur. Bu tartışmalardan sonra, üniversite özerkliğini olumlu ya da olumsuz etkileyen müdahaleleri içeren üniversite reformlarına değinilmesi, özerkliğin Türkiye’deki tarihsel serüvenini anlamak açısından faydalı olacaktır.

Türkiye’de Özerkliğe Yapılan Müdahaleler: Üniversite Reformları ve YÖK

Türkiye’de yükseköğretim sistemi ile devlet (iktidar, hükümet)

arasındaki ilişkinin geçmişten bugüne gerilimli olduğu, yükseköğretime yapılan müdahalelerin sıklığından anlaşılabilir. Yükseköğretimde Cumhuriyet sonrası kurulan modern üniversitelerle başlayan yeni süreçte, devlet, üniversiteler ile olan bağıni bazen gevşetmeye, ama daha çok da sıkı tutmaya yönelik stratejilere başvurmuştur. Devlet, bugün her ne kadar üniversitelerin neoliberal piyasa ile eklenmesine, sorumluluğunda olan mali kaynak aktarımının azalacağı umuduyla yeşil ışık yaksa da, aslında sadece mali özerkliğin denetiminden çıkmasına onay vermekte, öte yandan da akademik ve yönetsel özerkliğe olan tahammülsüzlüğünü YÖK’ün tahtını sağlamlaştırmakla açığa vurmaktadır. Devletin üniversitelere müdahale etme ‘hakkı’na gerekçe olarak, yükseköğretim sisteminin de, tıpkı diğer kurum ve sistemler gibi içinde bulunduğu toplumun sosyo-ekonomik yapısı ve siyasal-kültürel değerlerinin ürünü olduğunu, dolayısıyla da bir üst kategori olarak toplumsal-siyasal sistemin bir bileşeni olduğu dikkat çekilmektedir (Erdem, 2004: 181-182). Türkiye’de akademik özgürlük sorunlarının genellikle üniversite özerkliği bağlamında tartışıldığı, üniversite özerkliğinin akademik özgürlüğü sağlamlaştırmakla eşdeğer düşünülmesi, dahası, ‘üniversite özerkliği’ sorununun daha kapsayıcı bir kavram olarak ‘akademik özgürlük’ sorununu gölgede bıraktığı söylenebilir. Bu algının temel sebebinin, fiziksel bir ‘mekân’ olarak üniversitenin geçmişten bugüne siyasi çekişmelerin bir arenası olarak kullanıldığı (Seggie & Gökbel, 2014: 17), dolayısıyla da politik-ideolojik kutuplaşmaların kollarını paylaştığı platformlar olarak anlaşıldığı söylenebilir. Başlangıçtan bu yana, devletin hakim ideolojisi ve temel değerlerini yeniden üretmekle sorumlu tutulan Türkiye üniversiteleri, bu keskin paradigmanın dışına çıkılan ilk anda ‘reformlar’ aracılığıyla müdahale edilmekten kurtulamamıştır. Özerklik ve yükseköğretimin tarihi üzerine yapılan çalışmaların büyük çoğunluğunda ‘reform’ adı verilen müdahalelerin genellikle ‘olağanüstü’ dönemlere denk geldiğine dair bir fikir birliği göze çarpmaktadır (Baltacı & Akın, 2007; Bingöl, 2014; Erdem, 2004; Öztürk, 2006; Seggie & Gökbel, 2014; Söğütü, 2004). Olağanüstü dönemlerden kasıt, örneğin, 1933 Reformu’nun tek parti dönemine, 1946 Reformu’nun çok partili hayata geçiş dönemine, 1960, 1973 ve 1981 Reformları’nın ise askeri darbe dönemlerine denk gelmesiyle açıklanabilir.

Modern Cumhuriyet’in ilk üniversite reformu olma özelliği taşıyan 1933 Reformu’nun temel gerekçeleri, Osmanlıdan kalan son miras örneklerinden olan Darülfünun’un, Cumhuriyet’le gelen toplumsal ve zihinsel gelişime ayak uydurmadığı, değişen toplumun ihtiyaçlarına cevap veremediği ve dönemin etkin siyasal-askeri elitleriyle fikir ayrılığına düştüğüdür (Erdem, 2004: 200; Söğütü, 2004: 123; Namal & Karakök, 2011). Reform sonrası, tarihi Darülfünun, İstanbul Üniversitesi adını almış, özerkliğine son verilerek Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlanmış (Küçükcan & Gür, 2009: 151), Darülfünun’a mensup 151 öğretim üyesinden yalnızca 59’u yeni Üniversiteye alınmaya layık görülmüş, diğerleri yeni sisteme adapte olamadıkları gerekçesiyle uzaklaştırılmıştır (Seggie & Gökbel, 2014: 18). Sonuç olarak, 1933 Reformu’nun özerklik tartışmaları tarihinde, devletin üniversitelerle olan gerilimli ilişkilerinin prototipi olarak kaydedildiği söylenebilir.

Çok partili hayata geçiş dalgasının somut bir yansıması olarak okunabilecek 1946 Reformu'nun, Üniversiteler Kanunu adıyla, üniversiteler hakkındaki ilk kanun düzenlenmesi olması sebebiyle ayrı bir öneme sahip olduğu (Küçükcan & Gür; 2009: 151), Üniversitelerarası Kurul ile de üniversitelere 1933 Reformu ile kaybettikleri özerkliği geri verdiğine dikkat çekilmektedir (Baltacı & Akın, 2007: 84). Kanunla sağlanan özerkliğin, uygulamaya geçtiğinde dönemin iktidarı Demokrat Parti tarafından anti-komünist söylemlere maruz kalarak karalandığı, bu bağlamda *Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi* öğretim üyeleri olarak tanınan Pertev Naili Boratav, Behice Boran, Niyazi Berkes gibi hocaların devletin sürekliliğine zarar verdiği gerekçesiyle üniversiteden uzaklaştırıldıkları bilinmektedir (Baltacı & Akın, 2007; Erdem, 2004).

1960 yılında ise, Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesinin gölgesinde bir üniversite müdahalesi gerçekleşmiş, 1961 Anayasası ile üniversiteler ilk defa anayasal düzlemde tanımlanmıştır. Bu yasada, 1946 Reformu'nun üniversitelere sağladığı yönetsel/ıdari özerklik, "üniversiteler kendi seçtikleri organlar tarafından yönetilir" ve "üniversiteler bilimsel ve idari özerkliğe sahip kamu tüzel kişileridir" (TBMM, 1961, md. 120) ifadeleriyle anayasa güvence altına alınmıştır. Sonuç olarak, 1961 Anayasası'nın, tarihe 147'likler olayı olarak geçen üniversite hocaları kovuşturması dışında (Weiker, 1962) üniversite özerkliği ve akademik özgürlükleri yerinde kararlarla tahsis ettiğine yönelik genel bir fikir birliği mevcuttur.

1973 tarihli üniversite reformu, 12 Mart 1971 Muhtırası ile 1961 Anayasası'nda tanınan özerkliğin geri alınmasıyla sonuçlanmıştır. Nitekim askeri müdahaleye gerekçe oluşturan şiddet eylemleri ve öğrenci hareketleri akademik özgürlük ve üniversite özerkliğiyle bağdaştırılmış, bu yargı da bilimsel ve idari özerkliğin yerini devletin gözetimi ve denetimine bırakmasına yol açmış (Erdem, 2004: 206); bu reformla birlikte üniversiteler bilim yuvası olmaktan öte milli kültürün yaşatıcısı ve aktarıcısı olmakla görevlendirilmiştir (Küçükcan & Gür, 2009: 154).

1980 yılına gelindiğinde ise, tıpkı 27 Mayıs 1960 darbesi ve 12 Mart 1971 muhtırası yönetimi gibi 12 Eylül 1980 darbesinin rejimi de, üniversiteleri şiddet ve terör yuvaları olarak damgalamış, bozulan toplumsal düzen ve anomi ve kaos ortamının müsebbibi olarak günah keçisi ilan etmiş, yönetime el koyan *Milli Güvenlik Komitesi*, üniversitelerin kendilerine yüklenen ideolojik misyonu gereği gibi yapmadıklarını ileri sürerek, katı bir müdahaleyi hak ettiğine gerekçe oluşturmuş, bu anlamda üniversiteleri hocaları ve öğrencileriyle ıslah etmeyi amaçlamıştır (Erdem, 2004: 207). Söz konusu amaçtan ötürü, 1981 yılında 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu çıkarılarak Yükseköğretim Kurulu (YÖK) kurulmuştur. Bu kanunla YÖK'e biçilen misyon, üniversiteleri merkezi otoritenin siyasi denetimine sokacak kurumsal bir yapı oluşturmaktır (Şenatalar, 1993'den aktaran, Balyer & Gündüz, 2011: 73). Nitekim, başlangıçta sadece bir plan ve koordinasyon organı olarak ilan edilen YÖK'ün aslında üniversitelere dair idari, mali ve akademik tüm yetkileri elinde bulunduran bir 'Üniversiteler Bakanlığı' olarak işlev gördüğü iddia edilmektedir (Erdem, 2004: 209). YÖK'ün üniversiteler-

üstü bir kuruluş olmak ve özerkliğe katkı sağlamaktan öte, bütün yetkileri kendinde toplayarak asıl kendisini 'dokunulmaz' ve özerk kıldığı, dolayısıyla esas amacının uzağına düştüğünü söylemek mümkündür (Öztürk, 2006: 122). Öte yandan, en somut haliyle, rektörlük atamalarının icraatı bile, YÖK'ün özerkliği tesis etmekteki 'kandırmaca siyaseti'ni görünür kılmaktadır. Rektörlerin, akademisyenlerin tercihi önemsenmeksizin niha-yetinde Cumhurbaşkanı'nın 'takdiriyle' başa gelmesi, YÖK'ün üniversitelerde demokrasi var'mış' gibi gösterdiğinin en sade görünümünü teşkil etmekte, seçim sonunda, öğretim üyelerinin kararı ve iradesinin 'seçim' kisvesi altında 'atama'ya kurban edildiğini açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda, YÖK ile birlikte değişen yükseköğretim sisteminin 'göstermelik demokrasi' oyunlarıyla üniversiteleri yönetsel özerklikten uzaklaştırdığı ve atama usulünün YÖK'ü merkezîyetçi ve hiyerarşik bir kalıba soktuğu eleştirisinde bulunmak mümkündür. Öte yandan, YÖK'ün devletin varlığı ve sürekliliğine hizmet eden statükocu ve ideolojik bir kurum olduğu, Türkiye'deki akademik özgürlük tartışmalarının en önemli odaklarından birini oluşturmaktadır. 12 Eylül'ün günah keçisi ilan edilen üniversitelerin hocalar ve öğrencileriyle ıslah edilmesi amacı, öğretim üyelerinin "devletin varlığı ve bağımsızlığı ve milletin ve ülkenin bölünmezliği"ne zeval getirme potansiyeli taşıyan konularla ilgilenmeleri halinde bilimsel/akademik özgürlükten nasiplenemeyecekleri; öte yandan ise "anarşist" eğilimli öğrencileri hizaya sokmak amacıyla *Atatürk İlke ve İnkılapları* ve *Türk Dili* gibi derslerin zorunlu kılınması gibi yaptırımlarla sonuçlanmıştır (Erdem, 2004: 210). Nitekim, bu dönemde üniversiteler, evrensel bilgi üretimine katkıda bulunmaktan ziyade belli bir değer yargısı, düşünce yapısı ve ideolojiyi empoze eden kurumlar olarak tasavvur edilmiştir.

Bu gibi tartışmalarla kurulduğu zamandan günümüze kadar varlığını ve etkinliğini günden güne arttıran YÖK'ün, bir planlama ve koordinasyon üst kurulu olarak tanımlanmasının ötesinde, üniversiteler adına idari, akademik ve mali bütün yetkileri elinde bulunduran totaliter bir kurum olduğu yönünde eleştirilmesi, ilk kurulduğu günden bu yana gerek akademik camiada gerekse de sosyal bilim literatürde hararetle ve sıklıkla tartışılması artarak devam etmektedir. Üniversite özerkliğinin son kertede uzak bir idealden ibaret görülüşünün temel gerekçesi, YÖK'ün hali hazırdaki varlığı ve üniversiteler üstündeki vesayetidir. Yakın dönemde gerek iktidardaki hükümet gerekse de YÖK'ün kendisi tarafından reforme edilmesi gerektiğine yapılan çağrılar, sözden ibaret kalmakta, en son Ocak 2013'te üniversiteler, akademisyenler ve çeşitli sivil toplum kuruluşlarının önerisiyle oluşturulan ortak uzlaşya rağmen beklenen YÖK Reformu gerçekleştirilmemektedir (Çelik & Gür, 2014). Nitekim, özellikle 2000 sonrası iktidar ve muhalefet partilerinin YÖK'ün artık işlevsiz bir 12 Eylül darbesi kalıntısı olduğuna yönelik eleştirilerine rağmen, gerek hükümetin kurumu reform veya tasfiye etme yönünde somut adımlardan uzak duruyor oluşu, gerekse de muhalefet partilerinin iktidara geldiğinde sözlerinin arkasında duracaklarına dair duyulan güvensizlik, YÖK'ün daha uzun süreler üniversiteleri özellikle de yönetsel ve akademik anlamda denetim ve gözetimini sağlamakta işlevsel olarak kullanılabileceğinin göstergesi olarak okunabilir.

Üniversite-Sermaye/Piyasa İlişkileri ve Girişimci Üniversite

Bu bölümde, üniversitelerin özerklik tartışmalarında yoğun olarak özerkliğe ket vurduğu savunulan ve özerkliğin önündeki en somut engel olarak görülen YÖK'ün mali yükümlülüklerini azaltmak amacıyla örtük olarak onayladığı üniversite-sanayi/sermaye/piyasa işbirliğine götüren konjonktürel değişim ve sonuçları üzerinde durulacaktır.

Piyasa Ekonomisine Geçiş ve Bilginin Mülkiyeti

Dünya ölçeğinde 1970'lere kadar götürülebilen, Türkiye'de ise 24 Ocak Kararları olarak bilinen ekonomi politikalarının benimsendiği 1980'li yıllarda tartışılan neoliberalizm, sosyolojik açıdan devlet-toplum-piyasa ilişkilerine dair yeni perspektiflerin gündeme gelmesine denk düşmektedir. Burada bir yandan devletin ekonomi alanından çekilmesi ya da öncü konumunu terk etmesi sıklıkla dillendirilirken, diğer yandan toplumsal hayatın piyasa endeksli yeniden-üretimi bağlamında özelleştirmeler, markalaşma eğilimleri ve tüketim mefhumları, neoliberal politikalar olarak adlandırılan ve eleştirilen ekonomi politikalarını özetlemektedir. Buna 1990'larda ulus-ötesi şirketlerin ve markaların Dünya piyasasına egemen hale gelmesi ile kendini gösteren küreselleşme dalgası da eklenince, neoliberalizmin bir politik perspektif ya da bir küresel eğilim olarak okunmasına ilişkin görünüm, netlikten uzak bir hal almıştır. Kimi yazarlar bu süreci, küresel kapitalizmin en güncel versiyonu olarak yorumlarken (Başkaya, 2001), kimi yazarlar da dünya düzenine ilişkin bir zafer olarak yorumlamaktadır (Fukuyama, 2011).

Dünya çapında sosyal teoride yaşanan değişimler, diğer tüm alanlarda olduğu gibi eğitim ve bilim alanlarında da köklü değişiklikler yaratmıştır. Bilgi toplumu olarak adlandırılan yeni toplum teorisinde zenginliğin esas kaynağı olarak 'bilgi' karşımıza çıkar. Kısaca ele almak gerekirse, toplumsal üretimin büyük bir bölümü maddi malların üretimi şeklinde gerçekleşmeye devam etse de, üretim tarzını belirleyen faktör, emeğin biçimindeki değişimdir. Burada maddi malları üretimi, yeni teknolojilerle çok daha az 'emek-bağımlı' hale gelirken, bilgiyi işleyen ve pazarlayan yeni bir emek gücü, emek bileşiminde öne çıkmaktadır. Örneğin, Hardt ve Negri (2001: 303), bu emeği, salt maddi malları değil, bilgiyi ve dahası toplumsal ilişkileri üretiyor olması bağlamında 'maddi-olmayan emek' olarak adlandırır. Bu değişme, literatürde Fordizm'den Post-Fordizm'e geçiş olarak da ele alınan ve bir yandan bilgi teknolojilerin öne çıktığı, diğer yandan da insan emeğinin hizmet sektörüne doğru kaydığı süreçtir. Şaylan (2009: 186)'a göre post-Fordizm'i ifade eden en önemli değişme, bilginin meta olarak karşımıza çıkması ve bunu sağlayan teknolojik gelişmenin dünyayı dijital hale getirmesidir ve bunlar 'baş döndürücü devrim'i yansıtmaktadır.

Piyasa ekonomisine geçişte bu çalışma bağlamında önem taşıyan bir başka husus, emek biçiminin değişimine paralel olarak 'bilgi üzerinde yeni bir özel mülkiyet biçiminin' ortaya çıkmasıdır. Bilimsel çalışmaların ürünü olan yeni teknolojiler ve yeni yaklaşımlar, piyasada var olmanın başat koşulu olarak sermayenin kullanımına sunulmaktadır. *Postmodern Durum* kitabında Lyotard (1997: 19-20), "bilgi kullanıcıları ve arz edicilerinin arz ettikleri ve kullandıkları bilgiyle olan ilişkilerinin,

mal üretici ve tüketicilerinin, ürettikleri ve tükettikleri mallarla olan ilişkisinin gerçekleştiği bir (ekonomik) değer formunda gerçekleştiğini" söyleyerek yeni dönemde bilginin meta düzlemindeki önemini ortaya koymaktadır.

Bilginin elde edilmesi ve yeni ürünler ortaya çıkarmak üzere yaratıcı bir şekilde değerlendirilmesi sürecinde kendini gösteren bilgi mülkiyeti, bilim alanında özellikle doğa bilimlerinin işleyiş mantığıyla örtüşmektedir. Bir yandan yeni üretim teknolojileriyle daha az riskli ve ekonomik hale gelen tarım ve tıbbi malzeme üretimi, insanlığın geleceğe ilişkin umutlarını arttırırken, diğer yandan tüm insanlığın ortak birikiminin ürünü olan yeni bilimsel buluşların ve tekniklerin satılmak üzere küresel piyasaya sunulması, bilginin mülkiyeti konusunda ciddi kuşular taşımaktadır. Hardt ve Negri (2004), bilginin mülkiyetine oldukça esin verici bir örnek olarak tarımda bilimsel yöntemlerin 'patent' adı altında özel mülkiyet haline gelmesini tartışır. Aynı şekilde silah sanayiinde de insansız teknolojilerle, eskiye nazaran çok daha büyük kitleleri yok etmeye yönelik bilimsel ilerlemeler, büyük silah üreticileri tarafından patentleri alınarak neoliberal piyasaya sunulmaktadır. II. Dünya Savaşı'nda nükleer teknolojinin yarattığı vahim sonuçlar, nasıl ki insanlığın pozitif bilimlere duyduğu inancı sekteye uğrattıysa, günümüzde küresel piyasanın hizmetine sunulan bilimsel bilginin yeni tür bir 'kontrolü' de, bilimin geleceği kurma yönündeki iddiasını yeniden düşünmeyi gerektirmektedir (Hardt & Negri, 2004: 126-127).

Üniversiteler Düzeyinde Piyasa Bütünleşmesinin Gerçekleşmesi

1980'lere damgasını vuran neoliberalizm dalgası ve 1990'larda zirve yaptığı söylenen küreselleşme dalgasının bilginin üretimi ve aktarımına herhangi bir etkide bulunmadığını iddia etmek, gerçek-dışı bir tasavvur gibi görünmektedir. Tüm dünyada bilginin böylesi kıymetlenmesi, bilginin üretildiği en üst kurumsal yapılanmalar olarak üniversitelerin durumunu da paradoksal hale getirmektedir. Lyotard (1997)'ın bilginin insan yetiştirme sürecine ilişkin modern yanılığının eskide kaldığını söylemesi gibi, günümüzde üniversitelerin öğrenci ve eğitimli birey yetiştirme yönündeki iddiası da neoliberal ve küresel dünya sisteminde tartışmaya açık hale gelmiştir. Türkiye Üniversiteleri bağlamında konuya yaklaşacak olursak, 1990'larda kurulan yeni üniversiteler ve üniversite öğrencisi sayısındaki artışa bakılırsa, öğrencilerin birer bilgi tüketicisi ya da daha dolaysız söyleyecek olursak 'müşteri' olarak değerlendirildiği görülür.

Üniversitelerin piyasa bütünleşmesine yönelik göze çarpan diğer bir husus, esnek üretim paradigmasının üniversitelerin akademik yayın üretimine sirayet etmiş olmasıdır. Türkiye Üniversitelerinin akademik yükselme ve atama süreçlerinde başvurduğu puanlama sistemi, esnek üretimde parça başı ücret sistemine oldukça yakınlık göstermektedir. Daha önceki bölümlerde tartışılan ve üniversite özerkliğinin temel boyutlarından biri olan akademik özerklik, içeriğin niteliği ve kalitesine bakılmaksızın yeterli sayıda yayın sahibi olmaya doğru evirilmektedir. Bu tespitten akademik yayınların kalitesiyle ilgili bir yargıya varıldığı düşünülmemelidir. Burada kastedilen husus, akademi mensuplarının ve bilim insanlarının

kendilerini, yıllık faaliyet raporlarında ibraz etmek üzere daha fazla yayın yapmaya dayanan bir rekabet ortamının içinde bulmalarınıdır. Akademik kadroların yenilenme süreleri dikkate alınarak akademisyenler, çalışmalarını ve yayınlarını faaliyet raporlarında periyodik olarak belirtmek durumundadır (Esen & Esen, 2015: 55-56).

Yükseköğretim Personel Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun (2014) ile gündeme gelen ‘akademik teşvik ödeneği’ uygulaması, akademi mensuplarının üretmiş oldukları bilimsel yayınların puanlama sistemi üzerinden değerlendirilmesi ve belirli bir puan barajını aşan akademisyenlere teşvik ödeneği verilmesi şeklinde formüle edilmiştir. 2015 yılında uygulanmaya başlayan ve 2016 yılında ödenmeye başlayacak olan teşvik ödeneği, yukarıda ele alınan ‘parça başı ücret’ sistemine dair ipuçları vermektedir. Akademik literatürde büyük bir yayın enflasyonu yaratacağı şüphe götürmeyen bu uygulama, yayınların ve projelerin kalitesi ya da daha az dillendirilen bir husus olarak üniversite eğitiminde kalite kriterleri üzerinde ciddi kaygıları yaratacak potansiyele sahiptir. Diğer yandan, akademi mensuplarının üniversiteye ve kendilerine sağlanacak ek kaynaklar karşılığında nitel değil, nicel ölçütlerle yayın üretmesi, mali özerklik ve bilimsel etik sorunlarına işaret eden bir bağlamda okunabilir (Becker, 2013: 10-11). Bir yaklaşıma göre, daha önceki bölümlerde ele alınan üniversite-devlet-sanayi ilişkileri bağlamında sanayi ve devlet arasında gidip gelen üniversiteleri “siyasal ya da ekonomik açıdan doğrudan ve somut bir getiri peşinde olan güç odaklarının etkisine açmak, kontrolü altına sokmak, bilimsel bilgi üretimi açısından adeta bir intihar ya da cinayet olup; ister siyasal, ister ticari/iktisadi, isterse kültürel olsun, herhangi bir etkililik veya sonuç alma kaygısının ağır hale gelmesi ölçüsünde üniversitenin (...) en iyi ihtimalle bir meslek yüksekokuluna, ancak genelde uzun süreli bir müstahdemlik formasyon kursuna dönüşmesi kaçınılmazdır” (Cangızbay, 2003: 22-23’ten akt. Öztürk, 2006: 136). Ancak burada uygulamanın ilerleyen dönemlerde neler getireceğinin henüz belirsiz olduğunu ve dolayısıyla konuya peşin hükümle yaklaşmanın yarar sağlamayacağını belirtmek gerekmektedir. Burada probleme ilişkin somut bir analiz olarak Esen ve Esen (2015)’in öğretim üyelerinin performans sistemine ilişkin tutumlarına yönelik araştırmasında olumlu yönde sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Akademik yayın oranının azlığı ile dikkat çeken Türkiye yükseköğretiminin daha fazla bilimsel üretime ihtiyaç duyduğu, herkesçe kabul edilen bir gerçekliktir ve performans sisteminin etkili bir işleyişi halinde akademi dünyası için daha şeffaf ve denetlenebilir bir yayın düzeyine ulaşmak imkânsız değildir.

Girişimci Olarak Üniversite

Çalışmanın bu bölümünde üniversite özerkliğinde devletin kontrolünden piyasa entegrasyonuna geçiş üzerinde durulacaktır. Üniversiteler düzeyinde piyasa egemenliğinin en önemli göstergesi olarak ‘girişimci üniversite’ kavramının ortaya çıkması, burada üniversite özerkliğinin hâlihazırda görüldüğü sordulmak bakımından konuya esas teşkil edecektir.

1980 sonrasındaki yeni dönemde üniversitelerin özerkliğine ilişkin temel tartışma noktası, kuşkusuz özelleştirmeler

ve girişimcilik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Küresel Dünya düzeninde her ne kadar ulus-devletlerin sözde gerileyişi ve ulus-üstü şirketlerin artan hegemonyasından söz edilebilse de Türkiye’de bu süreçler, özelleştirme ekseninde ilerlemektedir. Bir ilke olarak kamusal yararın en üst düzeyde olduğu sağlık, eğitim, ulaşım gibi ekonominin temel sektörleri üzerinde devletin ön plana çıkması, neoliberal politikaların öncesinde benimsenen yaygın bir görüştür. Ancak 1980 ve sonrasında ortaya çıkan yeni durum, yukarıda bahsedilen temel sektörlerde özelleştirmelerin önünü açmıştır.

Üniversitelerde özelleştirme eğilimlerinin tartışılabilmesi, üniversitelerin birer işletme gibi yönetilmesi bağlamında yeni dönemde ortaya çıkan birtakım gelişmeler ile ilintilidir. Bu noktada Bingöl (2012: 60-61)’ün tartıştığı gibi akademik Taylorizm ya da akademik kapitalizm kavramları, durumu ifade etmeye en muktedir yaklaşımlar olarak karşımıza çıkar. Üniversite mensuplarının ‘bilgi üreten işçiler’ (Bingöl, 2014: 60) gibi değerlendirilmesi ve üniversite yönetimlerinin üniversitede üretilen bilimsel bilgiyi sanayi ve piyasanın hizmetine sunarak kaynaklarını arttırmaya çalışması, bu çalışma bağlamında üniversite özerkliğine ilişkin tespitin esas çerçevesini oluşturmaktadır.

Üniversitelerin işletmeler haline gelmesi, daha önce tartışıldığı gibi, Dünya piyasasına egemen olan özelleştirmenin yansımalarından biri olarak karşımıza çıkar. Devlette küçülme söylemlerinin arttığı, kamusal kaynakların eğitim ve sağlık gibi temel fayda alanlarından çekildiği rekabetçi piyasa ekonomisinde, hükümetler üniversitelerin kaynak yaratma bakımından sorumluluk üstlenmesini arzu etmektedir (Lee, 2002: 165). Üniversitelere aktarılan kaynaklar azaldığında, kendi kaynaklarını yaratabilmek için üniversitelerin önündeki tek seçenek, piyasa entegrasyonudur. Burada bir düşünme pratiği olarak, üniversitelerin kendi kaynaklarını yaratmasının, her ne kadar bu piyasa entegrasyonu da olsa, bir yandan parasız eğitime imkân tanıyacağı, diğer yandan da maddi olanakların ve fırsatların artması bağlamında bilimsel üretimin ve eğitimin kalitesini arttıracacağı iddiası ortaya atılabilir. Kaldı ki, bir işletme için hayati bir nitelik olan verimli ve etkin kaynak yönetimi, üniversiteler için de artık geçerli olduğuna göre, planlı ve programlı olarak atılacak adımlar eğitimde fırsat eşitliği yönünde ciddi bir gelişme sağlayabilir. Diğer yandan üniversitelerin piyasaya entegrasyonu süreci, ‘ya hep ya hiç’ şeklinde gerçekleştiği, başka bir deyişle piyasanın taleplerine yanıt vermeye çalışan üniversitelerin idari ve akademik stratejilerini bu talebe göre oluşturması zorunlu olduğu için, üniversitelerin eğitim ve bilim üretme işlevine ilişkin oldukça sorunlu bir süreç olarak karşımıza çıkar (Bingöl, 2012: 61).

Küresel piyasaya entegrasyon sürecinde üniversiteler üzerine geliştirilen yeni bir kavramsallaştırma, ‘girişimci üniversite’ olarak karşımıza çıkar. Girişimcilik kavramının yeni dönemde yükseköğretim anlayışına eklenmesi, kaba bir dille özelleştirme olarak adlandırılan piyasalaşma eğilimlerinin anlaşılır hale gelmesi bakımından önem taşımaktadır. Burada söz konusu olan, yalnızca devletten piyasaya devredilen bir kurumsal mülkiyet değil, daha üst bir başlıkla bilim ve yükseköğretim kurumlarına yönelik sistematik bir küresel eğilimdir.

Girişimci üniversite modeli (Özer, 2011: 91), üniversitelerin rekabetçi piyasaya bir yandan girişimcilik kültürüne sahip bireyleri kazandırmaya yönelik öğretim faaliyetlerini sürdüren, diğer yandan ise doğrudan girişimci rolünde piyasada yer alan yeni tür bir üniversite yapılanmasını ifade etmektedir. Girişimci üniversitenin ayırt edici nitelikleri; eğitim anlayışındaki değişme, üniversitenin idari kadrolarının yeni araştırma ve proje birimlerine ağırlık vermesi ve en gözle görülür şekilde sanayi işbirliklerine yönelik birimlerin ortaya çıkmasıdır. Eğitim anlayışına ilişkin değişme, üniversitelerde girişimcilik eğitiminin ağırlık kazanması ile kendini gösterir (Yelkikalan et al., 2010: 54). Küresel parametrelerin şekillendirdiği dünya piyasasının ihtiyaç duyduğu insan gücünü yetiştirebilmek adına üniversiteler; girişimcilik, proje yazımı, Ar-Ge gibi alanlarda eğitim faaliyetlerine yönelmektedir. Girişimci üniversitenin ayırt edici özelliklerini buradaki okumaya paralel bir bağlamda ele alan Odabaşı (2006: 92), üniversitelerin buldukları bölgelere sağladığı katkılar bağlamında gelişmekte olan teknoloji adacıklarının, silikon vadilerinin toplumsal ve ekonomik ihtiyaçlara yanıt vermesi dolayısıyla girişimci üniversite olgusunu bir zorunluluk olarak görmektedir. Ayrıca üniversitelerin söz konusu girişimci çehresinin, üniversitelerin temel işlevlerinde (eğitim ve bilgi üretme) bozulma meydana getirmeyeceğini, bilakis yenilik üreten, girişimci ve profesyonel insan gücünün yetiştirilmesine ve ülke kalkınmasına dinamizm kazandırabileceği görüşündedir (Odabaşı, 2006: 94). Ancak burada sorunlu olan nokta girişimci üniversitenin eğitim ve bilgiye ulaşma işlevlerinden uzaklaşması değil, eğitimin yerini yetiştirmenin aldığı bir tür nesneleştirme sürecinin eğitim anlayışlarına egemen olmasıdır.

TÜBİTAK (Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu) tarafından her yıl gerçekleştirilen 'Girişimci ve Yenilikçi Üniversite Endeksi' araştırması, Türkiye'de üniversitelerin girişimcilik düzeylerinin belirlenmesinde esas alınan kriterler bağlamında burada önemli ipuçları sunmaktadır. Endeksin oluşturulmasında bilimsel ve teknolojik araştırma yetkinliği, fikri mülkiyet havuzu, işbirliği ve etkileşim, girişimcilik ve yenilikçilik kültürü ve ekonomik katkı ve ticarileşme olmak üzere beş boyut esas alınmaktadır. Üniversiteler, söz konusu boyutlar ekseninde sıralanmakta ve verilere göre özel-vakıf üniversiteleri ve 'teknik' üniversiteleri ön sıralarda yer almaktadır (TÜBİTAK, 2015).

Girişimci üniversite olgusunun üniversite özerkliği bağlamında tartışılmalı olduğu bir diğer husus, üniversitelerin bilim dallarına yaklaşımını etkilemesi bağlamında yarattığı gerilimdir. Bu gerilim, doğa bilimlerinin üretmiş olduğu bilimsel bilginin pazar değerinin, toplum bilimlerinin ürettiği bilimsel bilgiye nazaran çok daha yüksek olmasından kaynaklanmaktadır. Gelinek noktada bilim dalları arasında üniversite yönetimlerinin kaynak yönetimi ve pazar stratejileri bağlamında ilginç bir hiyerarşi olduğu göze çarpar. Söz konusu gerilimin sonuçları iki boyutta açıklanabilir: Birinci boyutta toplumsal ve beşeri bilimlerin önemini kaybetmeye başladığı görülmektedir (Öztürk, 2006: 136). Doğa bilimleri ve teknik bilimler, finansal ve kurumsal kaynaklara ulaşmada diğer bilim dallarından birkaç adım önde yer almaktadır ve bu durum mali özerkliğin uygulanabilmesinin önündeki en büyük engeldir. Yang ve Vidovich (2002:

215), böylesi bir konjonktürün fen bilimleri ve mühendislik bilimleri olan uygulamalı bilimler nazarında olumlu bir bakışla karşılandığını, buna karşılık edebi bilimlerin ve toplum bilimlerinin ilgi görmemesi bağlamında 'kurumsal kazananlar ve kaybedenler' ortaya çıkardığını belirtmektedir. İkinci boyut ise, ilk boyutla bağlantılı olarak üniversite yönetimlerinin pazar değeri yüksek olan bilimsel bilginin üretilmesi bağlamında sektörel bir baskıya uğraması ve bu baskının bilim dallarına yönelmesinin kaçınılmaz olduğudur. Böylesi bir durum ise akademik özerkliğe ulaşma konusunda ciddi bir engel olarak karşımıza çıkmaktadır (Öztürk, 2006: 136).

Bütün bu tartışmaların sonunda, yeniden "özerklik mümkün müdür" sorusu sorulduğunda, cevabın hâlâ muğlak olduğu sonucuna varılmaktadır. Nitekim özerklik üstüne yapılan tartışmalar veya çalışmaların genellikle yalnızca bir yönüne değinerek tek boyutlu kaldığı, oysaki özerkliğin idari, akademik ve mali olmak üzere her üç boyutun işler hale getirilebilmesiyle mümkün olabileceği hatırlatması yapıldıktan sonra, özerkliğin bugünkü üniversite anlayışında uzak bir ihtimal içerdiğine vurgu yapılmalıdır. Günümüzde artık yapması gerekenlerden öte 'yaptıklarıyla' tanımlanması gereken üniversitelerin toplumu oluşturan değerler, sosyal ve politik meseleler, piyasa ve sermayeden etkilenmemesi ve dolayısıyla kendini 'özerk' bir duruşla soyutlaması pek de mümkün görünmemektedir. Böylesi bir yapılanmada, birçok üniversitenin, bazı kesimlerce üniversite özerkliğinin ana bileşeni olarak kabul gören mali özerkliğini sağlamak amacıyla 'projeciliğe' bel bağladığı, akademik yükselme kriterleri olarak dayatılan 'akademik performans' yarışını kabullenerek insanüstü bir çabayla 'puan' toplamanın peşine düştüğü göz önüne alındığında, 'özerkliğin' artık önemsenmediği ve arka planda kaldığı söylenebilir.

SONUÇ

Dünya konjonktürü, son yirmi otuz yılda daha önceki dönemlerde olduğundan çok daha hızlı ve radikal bir dönüşüm geçirmiştir. Toplumsallığın tam ortasında cereyan eden bu dönüşüm, yalnızca ilgili alanları değil, toplumsal hayatın tamamını etkisi altına almıştır. Dolayısıyla küresellekle açıklanan günümüzde Dünya'da, herşeyin birbiriyle organik bağlarla bağlı olduğu, herhangi bir olgunun etki alanının dışına çıkmanın mümkün olmadığı net bir biçimde görülmektedir.

Üniversitelerin, bilginin iktidarının hüküm sürdüğü ve yukarıda özetlenen ilişkisellik bağlamında tartışılan sürecin dışında kalması mümkün olmamıştır. Merkezi bir devlet kontrolü ekseninde özerkliği ele almak, artık 'üniversite özerkliği' kavramı ve boyutları anlamında merkezi önemini kaybetmiş görünmektedir. Bir yandan hükümetlerin kamusal fayda alanlarından çekilmesi ya da en azından öncü konumunu kaybetmesine dayanan bir ekonomi-politik Dünya'yı kasıp kavururken, diğer yandan emek gücünün niteliksel değişimi ekseninde bilgi üreticiliği de rekabetçi bir çehreye bürünmüştür. Üniversiteler, kendi kaynaklarını ve pazarlanabilirliğini yaratma konusunda ciddi bir rekabet ortamının içine düşmüş ve bu durum, üniversitelerin piyasayla sıkı bir bütünleşme gerçekleştirmesini zorunlu kılmıştır. Türkiye'de tamamen piyasalaşmaya yönelik sistemli bir ilerleme kaydedilmezken,

bu yönde ciddi bir eğilim göze çarpmaktadır. Gerek piyasa merkezli araştırma merkezlerinin kurulması, gerekse bilimsel çalışmaların projelendirilmesine yönelik girişimler devam ederken, akademi mensuplarının bilimsel yayın üretimi, 'esnek üretim' sistemine entegre edilmiştir. Bu anlamda Türkiye'de üniversitelerin kurumsallaşma çabalarının, küresel piyasanın rekabetçi yapısından ayrı düşünülmeceği ortaya çıkmaktadır. Nitekim, özerkliğe dair bir çalışmada günümüzün modern üniversitelerinde, daha çok 'özerklik' talebi ile devletin etkisi kırılrsa da, aslında yalnızca vesayet makamının değiştiğine, artık devletin değil de başka aktörlerin [örneğin piyasa, sermaye] vesayeti devraldığına vurgu yapılmaktadır (Bingöl, 2012: 52). Bu saptama, 'özerkliğin' özellikle de girişimci üniversite, üniversite-sermaye işbirliği, üniversitelere kurulan tekno-parkların artış göstermesi, proje geliştirme birimlerinin kurulması gibi neoliberal ve piyasa eksenli dinamikler ekseninde belki de uzak gelecekte bir 'düş' olarak tartışılmaya devam edeceğinin habercisi olabilir.

Bu çalışma bağlamında varılan sonuç, uygulamada ortaya çıkacak olumlu ve olumsuz sonuçlar bir yana, kavramsal içerik düzeyinde üniversite özerkliğinin genel bir ilke, bir ideal olarak kalmaya devam ettiğidir. Yükseköğretim sisteminin tarihsel süreçte birçok kez iktidar ve hükümet tarafından 'ülkenin selameti' uğruna darbelendiği Türkiye gibi ülkelerde özerklik, üniversitenin özsel doğasını oluşturan olmazsa olmaz bir nitelik olarak görülmeğe öte, iktidarın bir 'lütfu' olarak anlamlandırılmaktadır. Yönetmelik, akademik ve mali özerklik taleplerinin üniversitenin istediği gibi 'at koşturduğu' bir alana zemin hazırlayacak bir keyfiyetle özdeşleştirilmesi ve üniversitenin topluma karşı sorumluluk bağını kesmeyi arzulamakla suçlanmaktadır. Bütün bu yaklaşımlar, iktidar ve yönetim odakları tarafından özerklik fikrini 'tehlikeli' kılmaktadır. Dahası, üniversiteler tüm yönleriyle piyasa ihtiyaçlarına cevap vermeye yönelmek durumunda olduğundan, üniversitelerin ve bilimsel üretimin sürdürülebilirliği açısından üniversite özerkliğinin temel bir hedef olmaktan çıktığı söylenebilir. Geline nokta, üniversitelerin dışsal herhangi bir etkiden bağımsız olması imkânsız olacağından dönüşümcü değil, reformist bir üniversite özerkliğinin ancak negatif bir özerklik olacağı ortaya çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Althusser, L. (2010). İdeoloji ve devletin ideolojik aygıtları (Çev. Tümertekin A.). İstanbul: İthaki Yayınları.
- Baltacı, C. & Akın, F. (2007). 1946 Üniversite reformu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(1), 83-94. Retrieved from <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/sduiibfd/article/viewFile/5000122650/5000112955>
- Balyer, A. & Gündüz, Y. (2011). Türk yükseköğretim yönetim sisteminde YÖK ile yaşanan paradigmatik dönüşüm: Vakıf üniversiteleri çelişkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(31), 69-84. Retrieved from http://sbedergi.erciyes.edu.tr/2011-2/4-%2069-84.%20syf._pdf
- Başkaya, F. (2001). *Az gelişmişliğin sürekliliği*. (4. Baskı). İstanbul: İmge Kitabevi.
- Becker, H. S. (2013). *Sosyal bilimcilerin yazma çilesi: Yazımın Sosyal Organizasyonu Kuramı*. (Çev. Geniş Ş.). Ankara: Heretik Yayıncılık.
- Bingöl, B. (2012). Üniversite özerkliğinin değişen tanımı ve üniversitelerin yeniden yapılandırılması. *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, 2(2), 39-75. Retrieved from <http://www.hukukdergi.hacettepe.edu.tr/dergi/C2S2makale4.pdf>
- Bolay, S. H. (2011). Çağdaş üniversitede neler önem kazanmaktadır?. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(3), 105-112. Retrieved from http://higheredu-sci.beun.edu.tr/pdf/pdf_HIG_1539.pdf
- Çelik, Z. & Gür, B. S. (2014). Yükseköğretim sistemlerinin yönetimi ve üniversite özerkliği: Küresel eğilimler ve Türkiye örneği. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 4(1), (18-27). Retrieved from http://higheredu-sci.beun.edu.tr/pdf/pdf_HIG_1630.pdf
- Dünya Üniversiteler Servisi. (2003). Lima bildirgesi: Akademik özgürlük ve yükseköğretim kurumlarının özerkliği. *Eğitim Bilim Toplum*, 1(4), 88-93.
- Erdem, A. R. (2013). Üniversite özerkliği: Mali, akademik ve yönetsel açıdan yaklaşım. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(2), 97-107. Retrieved from <http://oaji.net/articles/2014/593-1396345956.pdf>
- Erdem, F. H. (2004). Türkiye'de devlet-üniversite ilişkisinin tarihsel-siyasal analizi. *Toplum ve Hukuk*, 8.
- Esen, M. & Esen, D. (2015). Öğretim üyelerinin performans değerlendirme sistemine yönelik tutumlarının araştırılması. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 5(1), 52-67. Retrieved from http://higheredu-sci.beun.edu.tr/pdf/pdf_HIG_1661.pdf
- Fukuyama, F. (2011). *Tarihin sonu ve son insan*. (Çev. Dicleli Z.). İstanbul: Profil Yayıncılık.
- Gedikoğlu, T. (2013). Yükseköğretimde akademik özgürlük. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 179-183. Retrieved from http://higheredu-sci.beun.edu.tr/pdf/pdf_HIG_1619.pdf
- Gürüz, K. (2001). *Dünya'da ve Türkiye'de Yükseköğretim. Tarihçe ve Bugünkü Sevk Ve Idare Sistemleri*. Ankara: ÖSYM Yayınları.
- Hardt, M. & Negri, A. (2001). İmparatorluk. (Çev. Yılmaz A.). (3. Baskı). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Hardt, M. & Negri, A. (2004). Çokluk: İmparatorluk çağında savaş ve demokrasi. (Çev. Yıldırım B.). İstanbul: Ayrıntı yayınları.
- Korkut, H. (1993). Demokratik üniversite. *Amme İdaresi Dergisi*, 26(2), 159-164.
- Küçükcan, T. & Gür, B. S. (2009). *Türkiye'de yükseköğretim: Karşılaştırmalı bir analiz*. Ankara: SETA Yayınları. Retrieved from <http://arsiv.setav.org/Ups/dosya/24531.pdf>
- Lee, M. N. N. (2002). Eğitimde küresel eğitimler. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri/Educational Sciences: Theory & Practice*, 2(1), 155-168. Retrieved from <http://www.kuyeb.com/pdf/tr/ad42e45e8ff811756cbabad94c01a15308lee.pdf>
- Lyotard, J. F. (1997). *Postmodern durum*. (Çev. Çiğdem A.). Ankara: Vadi yayınları.
- Namal, Y. & Karakök, T. (2011). Atatürk ve üniversite reformu (1933). *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 1(1), 27-35. Retrieved from http://higheredu-sci.beun.edu.tr/pdf/pdf_HIG_1519.pdf
- Odabaşı, Y. (2006). Değişimin ve dönüşümün aracı olarak girişimci üniversite. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 1(1), 87-104.

- Özer, Y. E. (2011). Girişimci üniversite modeli ve Türkiye. *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(2), 85-100. Retrieved from file:///C:/Users/user/Downloads/59_rev1.pdf
- Öztürk, S. (2006). Üniversite özerkliği göstergeleri üzerine bir değerlendirme. *Eğitim Bilim ve Toplum*, 4(16), 114-145.
- San, C. (1993). Bir toplumsal kurum olan üniversitede özerklik ve bilim özgürlüğü. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 48(1), 149-153.
- Seggie, F. N. & Gökbel, V. (2014). Geçmişten günümüze Türkiye'de akademik özgürlük. *Seta Analiz*, 98. Retrieved from http://www.memurlar.net/common/news/documents/474056/20140624165556_gecmisten-gunumuze-turkiye8217de-akademik-ozgurluk-pdf.pdf
- Söğütlü, İ. (2004). Darülfünun'dan üniversiteye: Cumhuriyet Türkiye'si'nde ilk üniversite reformu (1933). *Liberal Düşünce*, 34, 121-128.
- Şaylan, G. (2009). *Postmodernizm*. (4. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1961). *Madde 120*. Retrieved from www.tbmm.gov.tr/anayasa/anayasa61.htm
- Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM). (1982). *Madde 130*. Retrieved from www.anayasa.gen.tr/1982ay.htm
- T. C. Resmi Gazete. (2014). *Yükseköğretim personel kanununda değişiklik yapılmasına dair kanun*. Retrieved from <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/11/20141114-1.htm>
- TÜBİTAK (2015). *Girişimci ve yenilikçi üniversite endeksi*. Retrieved from <http://www.tubitak.gov.tr/tr/kurumsal/politikalar/icerik-girisimci-ve-yenilikci-universite-endeksi>
- Uğurlu, G. (2014). *Piyasalaşan akademi ve bilginin üretimi üzerine bir deneme*. Retrieved from viraverita.org/yazilar/piyasalaşan-akademi-ve-bilginin-uretimi-uzerine-bir-deneme
- UNESCO. (2008). *1997 recommendation concerning the status of higher education teaching personnel*. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, Paris, France. Retrieved from <http://unesdoc.unesco.org/images/0016/001604/160495e.pdf>
- Yang, R. & Vidovich, L. (2002). Üniversiteleri küreselleşme bağlamında konumlandırmak. (Çev. Bedir M.). *Kuram ve Uygulamada Eğitim Bilimleri*, 2(1), 209-222.
- Yelkikalan, N., Akatay, A., Yıldırım, H.M., Karadeniz, Y., Köse, C., Koncagül, Ö. & Özer, E. (2010). Dünya ve Türkiye üniversitelerinde girişimcilik eğitimi: Karşılaştırmalı bir analiz. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 12(19), 51-59.
- Yükseköğretim Kurulu. (2015). *Tüm üniversiteler listesi*. Retrieved from <http://www.yok.gov.tr/web/guest/universitelerimiz>
- Weiker, W. F. (1962). Academic freedom and problems of higher education in Turkey. *Middle East Journal*, 16(3), 279-294.